

ШАХМАТЧИ СПОРЧИЛТАРНИ ТАЙЁРЛАШ ЖАРАЁНИДА МАНТИҚИЙ ФИКРЛАШ ВА ШАХСИЙ СИФАТЛАРИНИ ШАКЛЛАНТИРИШ

Холиқов Умиджон Кўчқарович

Гулистон давлат педагогика институти
«Педагогика» кафедраси катта ўқитувчи

Йўлчибойева Лайло Хафиз қизи

Гулистон давлат педагогика институти
Бошланғич таълим йўналиши 11-23 гуруҳ талабаси
<https://doi.org/10.5281/zenodo.11085508>

ARTICLE INFO

Received: 24th April 2024

Accepted: 25th April 2024

Published: 29th April 2024

KEYWORDS

диққатни жамлаш, идрок, образли тафаккур, мантиқий хотира, шахмат, шахсий сифатлар, мантиқий фикрлаш, интеллектуал билиш даражаси, шахмат уйини, кунт матонат, қатиятлилик, бардошлилик, ўз ўзини таҳлил қилиш, сабр тоқатлилик

Кириш. Ўзбекистонда ёрқин шахмат юлдузлари, жаҳон чемпионлари етишиб чиқаётганлиги бежиз эмас. Юртдошларимизнинг дунё шахмат оламини тез-тез ларзага солаётганини ҳам тасодиф деб бўлмайди. Зотан, Ҳиндистон, Хитой каби давлатлар қаторида Ўзбекистон ҳам шахмат ватани деган шарафли номга асосли равишда даъвогарлик қила олади. Афросиёб ёдгорлигида фил суягидан ясалган шахмат ҳайкалчаларининг тўлиқ тўпламига дуч келингани, қадимий Далварзинтепа ҳудудида Кушон империяси даврига оид иккита ноёб шахмат ҳайкалчаси топилгани заминимизда шахмат ўйини эрамиздан олдинги пурдардам мавжуд бўлганлигини тасдиқлайди. Шахматчининг мантиқий фикрлаш ва шахсий сифатларни шакллантиришга ёрдам берадиган педагогик воситалардан бири деб ҳисобласак муболаға бўлмайди. Кўплаб психолог ва педагог олимларнинг фикрига кўра, шахмат ўқувчининг шахсий сифатларини шакллантиришга ҳам таъсир кўрсатади. Кўпгина илғор мамлакатларда шахмат ўйини мактаб таълимининг бошланғич босқичига киритилган ва ўқувчиларнинг ижодий шаклланиши учун энг фаол воситалардан бири сифатида қўлланиб келмоқда. Таъкидлаш жоизки, ўқувчиларни шахмат билан шуғуланиши

ABSTRACT

Мақолада ёш авлодни таълим тарбия олишда шахматчи спортчиларни тайёрлаш жараёнида мантиқий фикрлаш ва шахсий сифатларини кўп жиҳатдан ўйинчининг индивидуал хусусиятларига боғлиқ бўлиб, хотира, диққат ва фикрлаш каби руҳий жараёнларни долзарб илмий-амалий масала сифатида ўрганилган. Шахматчи спортчиларни тайёрлаш жараёнида мантиқий фикрлаш ва шахсий сифатларини салоҳиятини тўлиқ баҳолаш учун бешта йўналиш бўйича шахмат ўйинига қобилиятини баҳолаш методикаси таклиф этилади: психологик сифатлар, жисмоний сифатлар, ақлий сифатлар, ижодий ва маънавий-ахлоқий фазилятлар.

уларга бошқа ўқув фанларини ўзлаштиришда ҳам ижобий таъсир кўрсатиши кўплаб маҳаллий ва хорижий олимларнинг тадқиқотларида исботланган. [2]

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018-йил 9-августдаги «Ўзбекистон Республикасида шахматни шакллантириш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида»ги ПҚ-3906-сон ва 2021-йил 14-январдаги «Шахматни янада шакллантириш ва оммавийлаштириш ҳамда шахматчиларни тайёрлаш тизимини такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги ПҚ-4954-сон [1] Қарорларида «... умумий ўрта таълим мактабларида шахматга ўқитишни босқичма-босқич қамраб олиш, юқори малакали мураббий кадрларни тайёрлаш, шахмат клублари ва умумий ўрта таълим мактаблари шахмат синфларининг моддий-техника базасини мустаҳкамлаш», «... тегишли 1000 та умумий ўрта таълим мактабида 2, 3 ва 4-синф ўқувчиларини “Жисмоний тарбия” фани доирасида 18 соатлик режа асосида шахматга ўқитиш йўлга қўйилади ҳамда уларга методик ёрдам» кўрсатилиши назарда тутилган. [1]

Илмий тадқиқотлар шуни тасдиқлайдики, шахмат билан доимий шуғулланаётган ўқувчилар мактабда, айниқса, табиий фанлар бўйича ўзлаштириши юқори бўлади, унинг келажакда мактабдаги ютуқлари яхши кўрсаткичларидан бири бўлиб:

-мантиқий фикрлаш кўникмаларини шакллантириш, кўп ўтишли ўйинлар мантиқ, хотира ва тасаввурни ривожлантиради. Ўйин давомида ўқувчига қатъиятлик, мақсадга интилиш, диққатли бўлиш ўқитилади;

-мантиқий қарор қабул қилиш шаклланади. Ўйин тушунчаси кичик ёшдаги болада ўз вақтида қарор қабул қилиш ва унга тўлиқ жавобгар бўлиш ҳамда мақсадга қараб диққатни тез жамлай олиш ва унга эришиш йўллари топа олиш каби шахсий сифатларни методик жиҳатдан шакллантиради;

-улар муваффақиятсизликларга оқилона ёндашиш шахсий сифатларини шакллантиради. Бу нафақат тўғри хулосалар билан хатолар устида пухта ишлаш, балки келажакда уларни мақсадга қараб қўллаш шахсий сифатларни ҳам англатади. Буларнинг барчаси ақл-заковатни ва ижодий фикрлаш қобилиятини ривожлантиради, шунингдек ижодкорликни кучайтиради;

-стратегик ва тизимли фикрлаш чегараларини кенгайтириш. Шахмат вазиятни таҳлил қилиш ва хаёлда ютуқли мантиқий занжирларни ишлаб чиқишни ўргатади. [9]

Тадқиқотнинг мақсади: Шахматчи спортчиларни тайёрлаш жараёнида мантиқий фикрлаш ва шахсий сифатларини йўналтирилган илмий-методик тавсиялар ишлаб чиқаришдан иборат.

Тадқиқотнинг вазифалари:

Шахматчи спортчиларни тайёрлаш жараёнида мантиқий фикрлаш ва шахсий сифатларини амалиётидаги ҳолатини ўрганиш ва ўзига хос педагогик-психологик имкониятларини белгилаш;

Шахматчи спортчиларни тайёрлаш жараёнида мантиқий фикрлаш ва шахсий сифатларини технологияларининг дидактик хусусиятларини аниқлаш;

дарс ва дарсдан ташқари ўқув-тарбия машғулотларда шахматчи спортчиларни тайёрлаш жараёнида мантиқий фикрлаш ва шахсий сифатларини педагогик жараён моделини такомиллаштириш;

Шахматчи спортчиларни тайёрлаш жараёнида мантиқий фикрлаш ва шахсий сифатларини шакллантириш даражасини белгиловчи баҳолаш тизимини ишлаб чиқиш

ҳамда педагогик тажриба-синов ишлари натижаларига математик-статистик ишлов бериш орқали тавсиялар ишлаб чиқишдан иборат.

Мавзуга оид адабиётларнинг таҳлили

Муаммонинг ўрганилганлик даражаси. Республикамизда бошланғич таълимнинг турли жиҳатлари Б.Абдуллаева, Б.Адизов, Г.Акрамова, Г.Боймуродова, Н.Дилова, Г.Нажмиддинова, Х.Назарова, Р.Нуржанова, Р.Сафарова, Н.Тошева, З.Холматова, Г.Ҳасанова, О.Кархонова ва Ш.Тошпулатовалар томонидан фаол қўлланилган. Таълимда шахмат ўйинларини татбиқ етишда М.Мухиддинов, А.Мазмудов, М.Хайлаев, Р.Қосимжонов, Эсон Али, Ҳ.Турдиалиев, Б.Холмирзаев ва бошқаларнинг шахмат назарияси ва амалиётига оид изланишларини кўрсатиб ўтиш мумкин.[10]

Шахматчи спортчиларни тайёрлашининг ўзига хос хусусиятлари, уларни мантиқий фикрлашга ўргатиш муаммолари Мустақил Давлатлар Ҳамдўстлиги (МДҲ) олимлари В.Аверин, Н.Белицкая, В.Белич, В.Библер, В.Гагай, Б.Гейдман, Е.Горлова, Даяна Халпери, Н.Дик, А.Зак, М.Калугин, Н.Новоторцева, И.Кротов, Г.Левитас, Н.Леонова, Л.Лихтарников, А.Маркова, М.Матюхина, С.Спиридонова, М.Мауерман, Г.Цукерман О.Тарасова. Е.Ревин, В.Князева Я.Габбазова, Г.Несис, Г.Алексеев, Г.Каспаров, А.Зарраш, А.Котов, Н. Крогиус, Т. Петросян.[10] ва бошқалар томонидан ўрганилган. Шахмат таълими жараёнида ўқувчи шахсини шакллантиришнинг педагогик-психологик жиҳатлари ишлаб чиқилган.

Хориж олимларидан Е.Фромм, М.Мауерман, А.Маслоу, Джени Стил, Керт Мередис, Чарлз Темпл, Р.Зузоуеу, Роберт Фергюсон, Флориан Ваулон. А.Бисно, Ернст Бенш, Уве Бенш, Дж. Бул А.Инизиан, Ж.Калми, С.Френе, П.Кергомар, Ж.Пиаже, С.Бенджамин. [4] кабилар томонидан кичик ёшдаги ўқувчиларни мантиқий фикрлашга ўргатиш, шахмат ўқитиш жараёнини такомиллаштириш зарурати у ёки бу жиҳатдан ўрганилган.

Кўплаб машҳур шахматчилар шахмат билан илк бор кичик ёшида танишган, хусусан, Х.Капабланка, А.Карпов, П.Керес, С.Решевский, М.Ейве қадимги ўйин билан илк бор 4 ёшида, Н.Гаприндашвили, Г.Каспаров 5 ёшида, В.Смислов, Б.Спасский, Р.Фишер 6 ёшида, А.Алёхин, М.Тал эса 7 ёшида ўйнашга киришган. [7] Албатта, шахмат ўйинига жалб қилинган болаларнинг барчаси ҳам чемпион бўлавермайди. Аммо, шахматнинг баркамол шахсни шакллантиришга қўшган ҳиссаси жуда ҳам катта эканлигини таъкидлаш жоиз.

Тадқиқот ташкил қилиш услублари.

Экспериментал тарзда шахматни фаол ўйнаётган болаларда интеллектуал реакция тезлиги ўйинни ўйнамайдиган болаларга нисбатан 40% юқори эканлиги аниқланди. Бунда ҳар бир ўқувчининг ақл хусусиятлари битта маълумот билан доимий қотиб қолган бўлмайди, балки муайян таълим шароитида прогрессив ўзгаришларга учрашини англатади. Бундай шароитни таъминлашда муҳим ўрин шахматга тегишли эканлигини уқитириб ўтиш мумкин.

Шахматчи спортчиларнинг ҳар томонлама ривожланиш воситасидир. Бу умумий маданиятни юксалтиришга қаратилган ўйин характеридаги умуминсоний тарбиядир. Шахмат ташқи ва ички нутқни шакллантиришга, комбинатор ва мантиқий фикрлаш, ирода, ҳаётий фаоллик, танқидийлик, ўзини ўзи таҳлил қилиш ва ўз-ўзини баҳолаш, мустақил таълим олиш қобилиятига таъсир қилади. [5]

Мактаб таълимининг муаммоли томони доимо бўлиб келган ва қолаверса, олинган билимларни амалда қўллай олиш қобилиятини бермайди. Шахмат ўқувчилар учун

амалий жиҳатдан ривожланган ва узвий назарияга эга бўлган қизиқарли амалий фаолият тури ҳисобланади.

Шу сабабли ҳам, барча спортчиларларга шахматни ўргатиш керак ва мутахассисларнинг фикрига кўра, буни амалга оширишнинг энг қулай вақти бошланғич мактабда ёки ҳатто мактабгача ёш даври ҳисобланади. Шахматни ёқтирадиган ўқувчиларга эса ўқишни ўрта мактабда давом эттириш имконияти берилиши керак. [4]

Т.Огневанинг фикрича, “Шахмат орқали боланинг ривожланиш сифати ва тезлигини ошириш учун боланинг бу ўйинни ўрганишдан олдин шахмат ўйинига қобилиятини билиш муҳимдир”. У ҳар бир боланинг ҳақиқий ривожланиш соҳасини кўришга имкон берадиган психологик методлар тизимини ишлаб чиқди. Бу ўқув жараёнида боланинг имкониятига қараб юкломани аниқлаш имконини беради. Натижада ўқувчининг мантиқий фикрлаш прогнози ошиб боради. [12]

Шахматчи спортчиларни тайёрлаш жараёнида мантиқий фикрлаш ва шахсий сифатларини шакллантириш аниқлаш методикасини ишлаб чиқиш мураккаб бўлиб, у махсус психологик-педагогик диагностик усулларни талаб этади. Бизнингча, бундай усуллар шахмат ўйинининг барча таркибий қисмларини тизимли баҳолашга имкон беради. Салоҳиятни баҳолашга ҳар томонлама ёндашиш шахмат оламининг энг яхши вакиллари эга бўлган шахсий фазилатларни ҳисобга олган ҳолда ва уларнинг юқори даражадаги муваффақияти учун шарт-шароитлар нуқтаи назаридан ишлаб чиқилиши керак.

Шахматчи спортчиларни тайёрлаш жараёнида мантиқий фикрлаш ва шахсий сифатларини аниқлаш бўйича таклиф этилаётган мажмуавий методикаси истеъдодли шахматчиларга хос бўлган психологик, жисмоний, ақлий, ижодий ва маънавий-ахлоқий сифатларни ўз ичига қамраб олган. [6]

Бошқа усуллардан фарқли равишда таклиф этилаётган эмпирик маълумотларга асосланган мураккаб методика илмий ва ихтисослаштирилган адабиётлар таҳлили, психологик- педагогик тажрибалар, шахмат дарсларини ўқитиш тажрибаси ҳамда дунёнинг етакчи шахматчиларининг тажрибалари асосида ишлаб чиқилади. Тадқиқотнинг жараёнида истеъдодли шахматчи учун белгиланган талабларни 5та блок гуруҳга ажратдик: психологик, жисмоний, интеллектуал, ижодий ва маънавий-ахлоқий. [7]

Шахматчи шахсиятига қўйиладиган талаблар :

Психологик-хотира, диққат, рефлексия, концентрация, ўз-ўзини англаш, стрессга қаршилиқ, вазминлик, ўзини ўзи, ўзига ишонч, кунт билан ишлаши, мобиллик, ҳиссиётларни назорат қилиш, диққатини кўчира олиш ва бошқалар.

Интеллектуал-умумилмий билимлар, шахмат назарияси, асосийни ажратиб олиш кўникмаси, маълумотни таҳлил қилиши, рақибнинг психологиясини ўрганиш кўникмаси, тафаккур фаоллиги ва бошқалар.

Ижодий -муаммони кўра олиши, тафаккурининг тизимлилиги мантиқийлиги, ташаббускорлик, тафаккурининг дивергентлиги ва бошқ.

Жисмоний- ирода сифатлари, меҳнаткашлики, ўзини ўзи ташкил қила олиш, интизом, жангчига хос сифатлар, ўзини ўзи назорат қила олиш, чарчоғини назорат қилиши ва бошқалар.

Маънавий-ахлоқий -мотивация, мулоқот маданияти, ахлоқий қадриятлар ёрдам кўрсатишга тайёр эканлиги этик меъёрлар ва бошқалар.[9]

Белгиланган талаблар ва уларнинг таркибий қисмлари асосида ўқувчининг шахсий сифатлари мослигини аниқлаш учун диагностик воситалардан фойдаланиш мумкин.

Тадқиқот натижалари ва унинг муҳокамаси.

Юқорида қайд этилганидек, Шахматчи спортчиларни тайёрлаш жараёнида мантиқий фикрлаш ва шахсий сифатларини шакллантиришни ҳар томонлама баҳолаш ўқувчи шахсининг психологик, ақлий, ижодий, жисмоний, маънавий ва ахлоқий сифатларини аниқлашдан иборат. Қуйида синалувчи шахс хусусиятлари ва ташҳис воситалари ҳамда ривожланиш даражаси кўрсатилган жадвал келтирилган. Тавсия этилган воситалар (тестлар, шахмат ўйини, масалалар ечиш) асосида сонли кўрсаткичлар аниқланади ва жадвалга киритилади.

Шахматчи спортчиларни тайёрлаш жараёнида мантиқий фикрлаш ва шахсий сифатларини шакллантириш такомиллаштирилиб ўқитиш самарадорлигини аниқлаш кўрсаткичлари (фоизда) (тажриба синфи-960 нафар, назорат синфи-790 нафар ўқувчи) Шахматчи спортчиларни тайёрлаш жараёнида мантиқий фикрлаш ва шахсий сифатларини шакллантиришни такомиллаштириб ўқитиш самарадорлигини аниқлаш юзасидан тажрибадан олдинги ўзлаштириш натижалари

Синфлар	Шахматчи спортчиларни	Ўзлаштириш даражалари		
		Юқори	Ўрта	Паст
Тажриба синфи	960	270	300	390
Нazorат синфи	790	210	260	320

Тажриба синфидаги ўзлаштириш кўрсаткичлари ва шахматчи спортчилари сонини мос равишда $X_{ини}$ лар ва шу каби назорат синфидагини эса $Y_{жмж}$ лар орқали белгилаб олиб, қуйидаги статистик гуруҳланган вариацион қаторларга эга бўламиз, шунингдек, юқори кўрсаткични 3 балл билан, ўрта кўрсаткични эса 2 балл билан ва паст кўрсаткични 1 балл билан белгилаймиз.

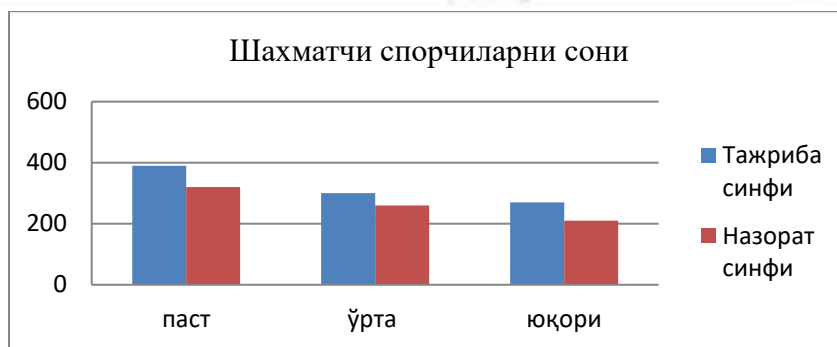
Тажриба синфидаги ўзлаштириш кўрсаткичлари:

$$\begin{cases} X_i & 3; & 2; & 1; \\ n_i & 270; & 300; & 390 \end{cases} \quad n = \sum_{i=1}^3 n_i = 960$$

Нazorат синфидаги ўзлаштириш кўрсаткичлари:

$$\begin{cases} Y_i & 3; & 2; & 1; \\ m_j & 210; & 260; & 320; \end{cases} \quad m = \sum_{j=1}^3 m_j = 790$$

Бу танланмаларга мос келган диаграмма қуйидагича кўринишни олади:

1-расм. Тажриба бошида.

Шахматчи спортчиларни тайёрлаш жараёнида мантиқий фикрлаш ва шахсий сифатларини шакллантиришни такомиллаштириб ўқитиш самарадорлигини аниқлаш юзасидан тажрибадан кейинги ўзлаштириш натижалари.

Синфлар	Шахматчи спортчиларнинг сони	Ўзлаштириш даражалари		
		Юқори	Ўрта	Паст
Тажриба синфи	960	490	310	160
Назорат синфи	790	230	270	290

Тажриба синфидаги ўзлаштириш кўрсаткичлари ва шахматчи спортчиларни сони бўйича мос равишда юқоридаги каби белгилашлар киритамиз.

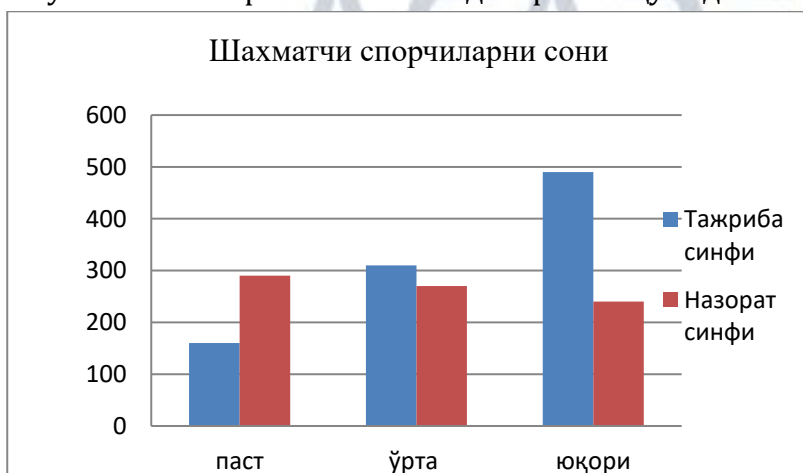
Тажриба синфидаги ўзлаштириш кўрсаткичлари:

$$\begin{cases} X_i & 3; 2; 1; \\ n_i & 490; 310; 160; \end{cases} \quad n = \sum_{i=1}^3 n_i = 960$$

Назорат синфидаги ўзлаштириш кўрсаткичлари:

$$\begin{cases} Y_j & 3; 2; 1; \\ m_j & 230; 270; 290; \end{cases} \quad m = \sum_{j=1}^3 m_j = 790$$

Бу танланмаларга мос келган диаграмма қуйидагича кўринишни олади:

2-расм. Тажриба якунида.

Юқоридаги натижаларга асосланиб тажриба-синов ишларининг сифат кўрсаткичларини ҳисоблаймиз.

Бизга маълум \bar{X} қ2,34; \bar{Y} қ1,94 $\Delta_x = 0,05$; $\Delta_y = 0,1$ га тенг.

Бундан сифат кўрсаткичлари:

$$K_{y\sigma\delta} = \frac{(\bar{X} - \Delta_x)}{(\bar{Y} + \Delta_y)} = \frac{2,34 - 0,05}{1,92 + 0,1} = \frac{2,29}{1,93} = 1,18 > 1;$$

$$K_{\sigma\delta\delta} = (\bar{X} - \Delta_x) - (\bar{Y} - \Delta_y) = (2,34 - 0,05) - (1,92 - 0,1) = 2,29 - 1,91 = 0,38 > 0;$$

Олинган натижалардан ўқитиш самарадорлигини баҳолаш мезони бирдан катталиги ва билиш даражасини баҳолаш мезони нолдан катталигини кўриш мумкин. Бундан маълумки, тажриба синфидаги ўзлаштириш назорат синфидаги ўзлаштиришдан юқори экан.

Демак, Шахматчи спортчиларида мантиқий ва шахсий сифатлари шакллантиришни ўқитиш самарадорлигини аниқлаш юзасидан ўтказилган тажриба-синов ишлари самарадор эканлиги статистик таҳлилдан маълум бўлди.

Хулоса. Шахматчи спортчиларни тайёрлаш жараёнида мантиқий фикрлаш ва шахсий сифатларини шакллантиришни кўп жиҳатдан ёрдам беради. Бу шахмат ўйновчи ўқувчининг индивидуал хусусиятларига боғлиқ бўлиб, бунда унинг хотира, диққат ва фикрлаш каби руҳий жараёнларини ўз ичига қамраб олади.

Шахматчи спортчиларни тайёрлашнинг кўرғазмали ва образли тафаккурини ривожлантиради, мантиқий тафаккурни шакллантиришга кўмаклашади, қатъиятли, диққатли бўлишни, фикрлашни ва мақсадга интилишни ўстиради. Бу ўйинни ўрганган бола ўз-ўзини танқид қилади, мантиқий фикрлашга, устақил қарор қабул қилишга, охиригача курашишга, муваффақиятсизликлардан тушкунликка тушмасликка одатлантиради.

Шахмат фаолияти орқали ўқув жараёнида бошланғич синф ўқувчиларининг мантиқий фикрлаш ва шахсий сифатларини шакллантириш юзасидан қўйдаги тавиялари ишлаб чиқилди.

1. Шахматчи спортчиларни тайёрлашни мантиқий фикрлаш ва изчил тўғри тартибларга ўргатиш: таққослаш, анализ, синтез, умумлаштириш, таснифлаш, ўхшатишларни қиёслаш ва бошқалар.
2. Шахматчи спортчиларни тайёрлашнинг мантиқий кўникма ва малакалар тизимини шакллантириш.
3. Шахматчи спортчиларни тайёрлашни ўз-ўзини мантиқий хатоларини аниқлаш ва танқидий муносабатга ўргатиш.
4. Шахматчи спортчиларни тайёрлашнинг мантиқий фикрлаши даражасини диагностика қилиш.
5. Шахматчи спортчиларни тайёрлашлар фаолиятини уларнинг мантиқий тафаккурини шакллантиришни мотивациявий ўрганиш.
6. Шахматни ўқитиш жараёнида қўлланиладиган мантиқий вазифалар тизимини ўқитувчи томонидан ишлаб чиқиш.
7. Шахмат фаолиятини ташкил этиш структурасининг мантиқий тафаккурни шакллантириш вазифаларига оптимал мослигини ҳисобга олган ҳолда дарс материални изчил тузиш.
8. Шахматчи спортчиларни тайёрлашнинг мантиқий фикрлаш ва шахсий сифатларини шакллантириш даражасини бошқариш ва коррекциялаш лозим бўлади.

Адабиётлар:

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2021 йил 14 январдаги “Шахматни янада шаклантириш ва оммавийлаштириш ҳамда шахматчиларни тайёрлаш тизимини такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида” ПҚ-4954-сон қарори.
2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2022 йил 5 августдаги Шахматни янада оммалаштириш ва шаклантириш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида” ПҚ-347-сон қарори.
3. Барташников А. Психологические особенности и формирование оперативной памяти у школьников и шахматистов. Дисс. канд. псих. наук. - М., 1988. - 211 с.
4. Вершинин М. А. Теория проектирования системы формирования логического мышления шахматистов: дис.доктора педагогических наук, Волгогр. гос. акад. физ. культуры. – Волгоград, 2005. -506 с.
5. Габбазова А.Я.Интеллектуальное развитие детей младшего актуальное развитие детей младшего школьного возраста в процессе обучения шахматной игре : Дисс. канд. псих. наук. 19.00.07: М., 2005 151 с. РГБ ОД, 61:05-19/671.
6. Гришин В. Г. Дети играют в шахматы: Кн. для воспитателей дет. сада и родителей. 2-е изд., дораб. -М.: Просвещение: АО “Учеб. лит.”, 1995. -159 с.
7. Холиков, У. К., & Холикова, С. К. (2022). НАВОИЙ ДАВРИДА ШАХМАТ ЎЙИНИНИНГ РИВОЖЛАНИШ ТАРИХИДАН. МЕЖДУНАРОДНЫЙ ЖУРНАЛ АЛИШЕРА НАВОИ, 2(1).
8. Xoliqov, U. (2021). BOSHLANG'ICH SINIF O'QUVCHILAR ORASIDA BO'SH VAQTINI O'TKAZISHDA OILA-MAHALLA HAMKORLIGIDA SHAXMAT O'YINNI OMMAVIYLASHTIRISH. Global Science and Innovations: Central Asia (см. в книгах), 1(1), 22-25.
9. Xoliqov, U. Q. S. (2021). BOSHLANG'ICH SINIF O'QUVCHILARDA SHAXMAT O'RGATISH JARAYONIDA SHAXSIY SIFATLAR VA MANTIQIY FIKRLASHINI SHAKLLANTIRISH. Интернаука, (4-3), 78-80.
10. Xoliqov, U. K. (2021). YOSHLAR TAFAKKURINI SHAKLANTIRISHDA SHAXMATNING O'RNI. Academic research in educational sciences, 2(CSPI conference 3), 538-541.
11. Quchqorovich, K. U. (2022). INNOVATIVE METHODS OF EVALUATING LOGICAL THINKING AND PERSONAL QUALITIES OF PRIMARY CLASS PUPILS IN THE PROCESS OF CHESS TEACHING. Berlin Studies Transnational Journal of Science and Humanities, 2(1.5 Pedagogical sciences).
12. Холиков, У. К. (2021). Shaxmat o'rgatish jarayonida boshlang'ich sinf o'quvchi qizlarning mantiqiy fikrlash va shaxsiy sifatlarini shakllantirishning pedagogik-psixologik asoslari. Молодой ученый, (5), 392-395.
13. Umidjon, X. (2020). O'QUVCHI YOSHLAR ORASIDA BO'SH VAQTINI O'TKAZISHDA OILA-MAHALLA HAMKORLIGIDA SHAXMAT O'YINNI OMMAVIYLASHTIRISH. Scientific progress, 1(1), 163-168.
14. Holiqova, S. (2022). TARBIYACHINING MEDIAMADANIYATINI RIVOJLANTIRISH-KASBIY KOMPOTENTLIK VA KREATIVLIKNI OSHIRUVCHI VOSITA SIFATIDA. Theoretical aspects in the formation of pedagogical sciences, 1(6), 318-321.

15. Sayyora, X. (2024). Directing Young People to Creative Event Education in the Process of Practical Training in Technology. *HOLDERS OF REASON*, 2(1), 308-314.
16. Xoliqov, U., & Xoliqova, S. (2023). SHAXMAT O 'YINIDA SHAXS PSIXOLOGIYASINI SHAKLANTIRISHDA NAZARIY VA AMALIY MUAMMOLARI. *Евразийский журнал технологий и инноваций*, 1(6), 122-126.
17. Saidov, J., Matmusayeva, M., & To'rayeva, Z. (2024). AXBOROT TIZIMLARI VA ULARNING RIVOJLANISHI OMILLARI. *Центральноазиатский журнал междисциплинарных исследований и исследований в области управления*, 1(4), 66-69.
18. Saidov, J., Ishchanova, I., Temirxolova, B., & Nurmammedova, Z. (2024). BILIMLAR BAZASINING ASOSIY XUSUSIYATLARI VA ULARGA OID LOYIHALASH. In *THEORETICAL ASPECTS IN THE FORMATION OF PEDAGOGICAL SCIENCES* (Vol. 3, Number 7, pp. 23-27). Zenodo. <https://doi.org/10.5281/zenodo.10926914>
19. Saidov, D., Yo'ldosheva, S., & Sayfullayeva, N. (2024). ALGORITM MURAKKABLIGI TAHLILI. *Центральноазиатский журнал междисциплинарных исследований и исследований в области управления*, 1(5), 26-30. извлечено от <https://in-academy.uz/index.php/cajmrms/article/view/29501>

